

OSMANLI DEVLETİ'NİN SÜRGÜN POLİTİKASI VE SÜRGÜN YERLERİ

PLACES OF EXILE AND EXILE POLICY OF OTTOMAN GOVERNMENT

Dr. Abdullah ACEHAN*

Özet

İlk önce sürgünün tanımı ve kısa bir tarihi gelişimi yapılmış daha sonra Osmanlı zamanında kullanılan isimleri verildikten sonra sürgün çeşitleri, sürgüne gönderilmeye sebep olan suçlar ve sürgünden kurtulma yolları anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık hayatı boyunca üç kıtada yaptığı sürgünler hakkında genel bilgi vermektedir. Osmanlı'nın bu sürgününün yaparken nelere dikkat ettiği nelerden faydalandığı, toplu veya bireysel sürgün yaparken ne gibi amaçları hedeflediği, sürgünün genel muhtevası gibi konular işlenmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın sürgün politikası izlenirken sürgün olarak kullandığı yerler, en çok sürgün hadisesinin yaşandığı padişahın kim olduğu hatta kısa bir sürgün kronolojisi de verilmiştir. Sürgüne gönderilen kişilere örnek olarak da daha çok kalem sahibi edebiyatçılar seçilmiştir. Sadece bu edebiyatçıların sürgün hayatı değil Osmanlı döneminde yazılan ve sürgün konusunu ele alan üç tane de eser örnek olarak ele alınmıştır. İttihat ve Terakki ile birlikte Hürriyet ve İhtilaf Fırkası'ndan ve onların sürgün politikasından bahsedildiği gibi bazı salnamelerden, defterlerden de faydalanılmıştır. Osmanlı'nın bilinen en kötü sürgün yeri olan Fizan hakkında bilgi verilmiş ve sürgün yeri olarak kullanılan ülke ve yerler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, sürgün yeri, edebiyat, tarih, Osmanlı Devleti, sürgün politikası, Namık Kemal, Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Refik Halit [Karay].

Abstract

At first it was a definition and a short development of exile, after that the used names given in Ottoman Empire time and then kind of exiles, the reason of sending to exile and the ways of escaping from exiles were explained. It is given some knowledge about Ottoman Empire's made exile in three continents during the 600 years time when Ottoman Empire makes these exiles, what Ottoman takes care, what it benefits from, and what aim to

---

* Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya, aace1968@hotmail.com

make individual and collective exiles, and general content of exile was explored. Furthermore while Ottoman Empire follows politics of exile used places of exile and it was also given knowledge of exile and when Sultan of Ottoman Empire made exile the most. The example of sending to exile, mostly the men of letter were selected. Not only these men of letters life but also three written works during the Ottoman Empire were taken handle about exile subjects. Together Committee of Union and Liberty and conflict party and their politics were mentioned and profited from some yearbook and registers. It was given some knowledge about Fizan which was the worst place of exile and used as exile place countries and places were started.

Key Words: Exile, place of exile, literature, history, Ottoman empire, politics of exile Namık Kemal, Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Refik Halit [Karay]

Eski çağlardan bugüne kadar kullanılan gelen bir ceza şekli olan sürgün; Roma imparatorluğu zamanında ölüme denk sayıldığından suçlu eğer idam cezası almışsa bu cezası idama karşılık olarak kabul edilen sürgüne tahvil edilebiliyordu.¹ Dünya tarihi içinde en uzun yaşayan devletlerden biri-belki de tek- olan Osmanlı Devleti'nin de kendine mahsus yazılı veya sözlü kuralları vardı. Doğal olarak bu kurallara uymayanlar bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Osmanlı anayasasında bulunan bu cezalardan biri de çok ağır bir yaptırım olan sürgündü.

Önceki yıllarda sürgün kelimesi yerine, kalebent, ikamete memur-ikamete mecbur, nefy, inhâ, iclâ, teb'id, mütebâidin, nefy ü irsâl, sarf ü tahvîl, menfî gibi kelimeler de kullanılmıştır. Sürgün gidilen yer için ise menfa kelimesi tercih edilmiştir. Fakat bu kelimelerin her birinin, sürgüne gönderilen kişi yani menfi açısından ayrı bir anlamı vardır. Bu kelimelerin tam tersi af ve salıverilmelerde ise itlak, afv ü itlak, sebil veya itlâk-ı sebil, sebilin kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti sürgünleri; muvakkat (sürelî), müebbet (süresiz) olarak iki gruba ayırdığı gibi gönüllü ve mecburi olarak da sınıflanmıştır.² Osmanlı zamanında sürgün edilenlere belli bir süre vergi ve askerlik muafiyeti sağlandığı hatta bazı topraklar

¹ Doğan Mehmet H, Sürgündeki Dil, Varlık, Nisan-1994, N:1039, s.2; Bazılarına göre Hz. Adem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yedikleri için cennetten kovulmaları sürgünün başlangıcı, ilk sürgün olarak kabul edilmektedir. Bu durum hem Kuran-ı Kerim, hem İncil hem de Tevrat [taksirle adam öldüren kişilere sürgün ve zorunlu ikamet gibi cezaların uygulandığı bilinmektedir]'ta da ifade edilmektedir. (Daşcıoğlu Kemal, Osmanlı'da Sürgün, Yeditepe Yayınları, İstanbul-2007, s.17).

² Şimdi olduğu gibi Osmanlı Devleti zamanında psikolojik açıdan iki türlü sürgün mevcuttu. Bunlardan ilki gönüllü sürgün, yani Osmanlı'nın iskan politikası gereğince olan ve halka daha iyi yaşam şartları vadeden, ayrıca gönüllü olarak gidenlere ayrıcalıklar veren bir sürgündü. Diğeri ise tamamen zorla ve istemeden; askeri, ekonomik, siyasi sebeplerle olan sürgündür. Bu şekilde ikinci tür sürgün tabii olarak bir ceza niteliği taşımaktadır.

da kendilerine mülk olarak verilebildiği gibi; sürgün cezasına çarptırılanlarda din ayrımı- Müslim veya gayr-i Müslim-yapılmamıştır.³ Sürgün cezası alan kişi veya kişilerin devlete borcu varsa önce bunlar tahsil edilmiş ondan sonra sürgün yapılmıştır. Osmanlı döneminde gerçekleşen sürgünler hem o dönemde hem de daha sonraki dönemlerde edebiyata konu olmuştur. Türk Edebiyatı'nda yazarlarından ikisi bizzat sürgünü yaşamış, bir tanesi ise sadece konu olarak işlemiş üç tane sürgün konulu roman yayımlanmıştır.⁴ Bunlardan ilki kendisi de bir JönTürk olan Bekir Fahri'nin kaleme aldığı Mısır'da Jönler isimli çalışmadır.⁵

³ “Hoca Mehmed Saadettin'in yazdığına göre Kırım'dan Akkerman'ın fethini müteakip, Hristiyan halkın bir kısmı Anadolu'da eski Biga'ya sürülmüştü. Münecimbaşı'nın Sehâyif-ül-Ahbar isimli eserinde de Aslonya kalesi feth edildikten sonra ahâlisinin karı ve çocuklarıyla Anadolu'ya nakledilmiş olduğu yazılıdır. Hammer'e göre Yıldırım Beyazıt zamanında Evrenos Bey, Mora'nın eski payitahtı olan Argos'u zaptetmiş ve otuzbinden ziyade Rum ahali esir edilerek Anadolu'ya nakl olunmuştur. Aynı suretle 16. Asrın ikinci yarısına ait defterlerde Gelibolu civarında bazı köylerin halkının Macaristan'daki Sirem sancağından sürülmüş kimseler oldukları kayıtlıdır. Evliya Çelebi'ye göre Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra Bayburt'a Tire'den 3000 kadar adam sürmüştür. Sultan Beyazıt II zamanında Rumeli'den 60 ailelik bir Hristiyan grubu Bursa'nın Yenişehir kazasına eşkıya yatağı korkunç bir dağ geçidinin emniyet altına alınıp şenlendirilmesi için derbendçi olarak sürülmüştür. Saruhan livâsına ait bir defterde Menemen kazasına tâbi Foça kalesinin foburgunda oturan 96 hane Hristiyanın bu suretle sürgün olarak yerleştirilmiş oldukları yazılıdır. Aynı şekilde diğer tahrir defterlerinde rastladığımız kayıtlara nazaran, Trabzon'da Hassa Bağ sahibi iken Umur veya Kasım Bey tarafından Rumeli'ye sürülmüş ve mülkleri tımar şekline sokulmuş Hristiyan ve Müslümanların mevcut bulunuşu bize sürgünlerin ne kadar çeşitli bir tarzda muhtelif istikametlerde yapılmakta olduğunu göstermektedir.” (Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:13, N:1-2, Ekim-1951/ Temmuz-1952, s.63); “Payitahtta meydana gelen nümâyişlerde de gayr-i Müslimlere karşı Müslümanları kullanmakta ve her iki tarafı da huzursuzluğun müsebbibi olarak suçlayıp istediği gibi yargılayabilmekteydi. Yargılamalar sonucunda sürgün, idam ve hapis cezası gibi oldukça yıldırcı cezalarla muhalifler sindirilmekte ve böylelikle halk depolize edilmeye çalışılmaya çalışılmaktaydı. Yıldız'ın hesapları arasında olmayan tek şey Avrupa Devletleri'nin müdahalesiydi. Gayr-i Müslim tebayı himaye eden Avrupa kısmen de olsa yönetimin baskısını bu kesim üzerinden kaldırılabiliyordu. Halep, Sivas, Mâmuret'ül-Aziz, Cezair -i Bahr-i Sefid, Trabzon, Ankara, Adana, Bitlis ve Erzurum yörelerinde idam cezasına çarptırılan bir çok Ermeni ihtilâlcinin cezaları ertelenmiş ve Trablusgarp'a sürgün kararı verilerek güya cezaları hafifletilmiştir. Benzer türden olayları örneklemek mümkündür. Mesela Rodos'ta idam cezasına çarptırılan 7 Ermeni siyasi tutuklu padişahın âli merhametiyle affedilmiş ve Trablusgarp çöllerine sürgün edilmişlerdir. Yine Samsun'da tutuklanan Ermeniler bir iyi niyet gösterisi olarak affedilmişlerdir. Af kararında, cinayete karışanlar hariç tutulmakta ve af kararının yalnızca politik suçlu olanlara uygulanacağı bildirilmektedir. 1896 yılında Tokat'ta meydana gelen olaylarda tutuklanan 64 Ermeni vatandaşı ise Trablusgarp'a sürgün edilerek cezalandırılmışlardır. Gayr-i Müslim sürgünler çoğunlukla ihtilal girişimleri sonrasında ele geçirilen suçlulardan oluşmaktaydı. Devletin varlığını topyekün ortadan kaldırmaya yönelik bu tarzdan suçlar için uygulanan idam cezası sürgüne dönüştürülerek ihtilal hadiselerinin önüne geçilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.” (Erlor Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Atatürk Dergisi, Doç. Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı, C. III, S:2, s.265).

⁴ Bekir Fahri; Mısır'da Jönler, Refik Halit Karay; Sürgün, Yakup Kadri Karaosmanoğlu; Bir Sürgün. Aslında bu kitaplardan başka müstakil olarak sürgün konusunu ele alan kitaplar da vardır: Abdullah Nefes tarafından kaleme alınan ve 1979 yılında Ar Yayinevi tarafından yayımlanan, 12 Mart dönemini anlatan öykülerden mürekkep olan Sürgün isimli çalışma bunlardan sadece biridir. Ama olayların geçtiği dönem olarak Osmanlı'dan sonraki bir dönem ele aldığı için konumuzla alakası bulunmamaktadır.

⁵ Bekir Fahri, Mısır'da Jönler, birinci baskı, İstanbul-1910, ikinci baskı “Jönler” adıyla İstanbul-1985; “Bekir Fahri'nin Mısır'da Jönler isimli romanı, II. Abdülhamit'in istipdat rejimi sırasında Mısır'a kaçmış olan Jön Türklerin yaşamını konu almaktadır. Yazar, romanına zaman parçası olarak Ağustos 1900-Mayıs 1901 arasını seçmiştir. Bekir Fahri romanını 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a döndükten sonra 1910'da yayınlama olanağı bulmuştur. Roman kahramanı Necip, 1897'de askeri okulda tutuklanıp Trablusgarp'a sürülen, oradan kaçarak Kahire'ye gelen Askeri Tıbbiyeli bir gençtir. O dönemde sürgün yeri olarak seçilmiş olan Trablusgarp'a sürülenler Mısır'a kaçabiliyorlardı. Necip, Kahire'de Türkiye'den kaçarak gelmiş Türkler, Arnavutlar ve Ermenilerden oluşan bir sürgünler çevresi bulur. Bunların bir bölümü de Jön Türklerdir. Roman o çevreyi, sürgünlüğün ağır psikolojisini, maddi açıdan zor sürdürülen yaşamları, bu arada da türlü görünüşleriyle Kahire kentini betimlemektedir. Mısır'da Jönler, yalnızlığın romanıdır; maddi sefaletle de beslenen bir yalnızlık

Diğerleri ise Refik Halit'in Kaleme aldığı Sürgün⁶ ve Yakup Kadri'nin yazdığı Bir Sürgün⁷ isimli çalışmalardır. Bu üç romanı kaleme alanlardan iki tanesi (Bekir Fahri ve Refik Halit) sürgünü gerçekten yaşamışlar ama Yakup Kadri sürgün denen zalimâne olayı hiç yaşamamıştır. Bir çok eleştirmene göre bundan dolayı yazmış olduğu Bir Sürgün isimli romanı –bizzat sürgünü yaşayan diğer iki yazara göre- fiktif (hayali) bulunmaktadır. Yaşamayan insanın yaşamadığı bir olayı yazması ne kadar inandırıcı olursa Yakup Kadri'nin eseri de o derecede inandırıcı bulunmaktadır.⁸ Her üç romanda da roman kahramanları olan sürgünlerin gittikleri yerler, Osmanlı sınırları içinde olan yerler (Mısır, Suriye)⁹ olduğu gibi Osmanlı sınırları içinde olmayan (Paris/Fransa)¹⁰ yerler de olabilmektedir.

Osmanlı ceza hukukunda bulunan cezalardan birinin, sürgün ve kalebentlik cezası olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Sürgün olarak cezalandırılmak bir mekandan bir başka mekana gitmektir. Ama kalebentlik ise biraz daha farklıdır çünkü; hem bir mekandan başka bir mekana gidersen hem de kale içinde mahpus olarak kalırsın yani dışarı çıkmak yasaktır. Aralarındaki tek fark hapis cezasıdır. Her iki ceza türüne (sürgün, kalebent) baktığımızda ise toplu işlenen suçlar için verilen cezada sürgünden daha ağır bir ceza olan kalebentliğin tercih edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla kalebentliğin, sürgüne göre daha ağır bir ceza olduğunu

---

duygusu-ve bu duygunun roman kahramanına yabancı gelen Kahire kentinin betimlemesiyle verilmesi- romanın en belirgin yanındır. Necip'in Kahire'de kaldığı salaş yerde bir sabah, işsizlik ve sefalet içinde uyanmasıyla başlayan roman, Jön Türklerin Kahire'deki sefaletten kaçarak Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda, kısmen bağımsızlaşmış bölgelerinde, kendilerine sığınacak yer bulmalarıyla sonuçlanır." (Özlu Demir, Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı, Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991, N:33, s.136).

⁶ Birden fazla sürgüne maruz kalan Refik Halit, bu romanını 1941 yılında, 1938'de çıkan aftan dolayı ülkesine döndükten sonra yayınladı. Sürgün romanı, İstanbul'da eşini ve kızını bırakıp gemiyle bilmediği bir süre için sürgüne gönderilen emekli yüzbaşı Hilmi Efendi'nin denizden Beyrut kentini görmesiyle başlar. Bir memurla girdiği tartışmadan dolayı menelik cezası alan Hilmi Efendi, sürgün süresi belirtilmeden gönderilmiştir Beyrut'a. Olaylar Beyrut ve Halep'te geçer. Osmanlı sarayından gelen birkaç sürgün şehzade ile birlikte hayatını devam ettiren Hilmi Efendi, yeni bağımsız olmuş Suriye devlet başkanının yanına alınır. Hilmi Efendi'nin eşi memleketi olan Doğu Anadolu'daki illerden birine gider. Kızı da gazinolarda çalışmaya başlar ve büyük bir tesadüf eseri babasının da sürgün olarak bulunduğu Halep'teki bir gazino ile anlaşır çalışmaya başlar. Roman kahramanı Hilmi Efendi, Suriye erkanı ile birlikte bilmeden ve farkında olmadan kızının sahne almakta olduğu gazinoya gelince; sahneye kızının çıkması üzerine geçirdiği kalp kriziyle roman sona erer. (Özlu Demir, Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı, Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991, N:33, s.139).

⁷ Kurgusal bir roman olan Bir Sürgün, hem melodramatik bir sürgünlük öyküsünü anlatır; hem de materyalizm üzerine oturtulmuş Batı dünyasıyla durgun, düzensiz, baskı altında ama insan ilişkilerine yansıyan manevi bir zenginlik içinde yaşayan Doğu dünyasını karşılaştırır. Abdülhamit istipdatının kötülüğünü ortaya dökerken, Batı'nın çıkarıcılığını bunun yanında da Jön Türk hareketinin zayıflıklarını göstermek ister. Yazarın 48 yaşındayken, 1937'de yayınladığı bu roman 1900'lerde geçer. Osmanlı ülkesindeki dinamizm yoksunluğu, II. Abdülhamit rejiminin ağır istipdat havası altında bir Batı hayranı olan roman kahramanı, İzmir limanında yabancı bandralı bir gemiye iltica eder. Paris'e, muhalif düşünceleri ülkede duyulan Jön Türklerin yanına gidecektir. Yakup Kadri, bu romanını, 1937'de yazmış ama dönem olarak 1900'ün ilk yarısının seçmişti. Bu yüzden roman, Bekir Fahri'nin romanı gibi gerçek öyküler üzerine oturmaz. Bütünüyle kurgusaldır. Romanda Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin Bey, Sami Paşazade Sezai Bey gibi gerçek kişiler geçse de, Yakup Kadri'nin sürgün Jön Türk'ü romancının hayalinden doğmuştur. (Özlu Demir, Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı, Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991, N:33, s.138).

⁸ Yukarıdaki dipnotta da belirtildiği gibi Yakup Kadri bu romanını, bir çok noktadan Bekir Fahri'nin romanı gibi gerçek öyküler üzerine oturmaz. Bütünüyle kurgusaldır. Yakup Kadri'nin eseri romancının hayalinden doğmuştur. (Özlu Demir, Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı, Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991, N:33, s.138)

⁹ Bekir Fahri; Mısır'da Jönler, Refik Halit; Bir Sürgün.

¹⁰ Yakup Kadri; Sürgün

anlıyoruz. Osmanlı döneminde kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, müneccimlik, rüşvet, kaleden suçlu kaçırmak, halka zulüm, tegallüb, teviz ve teşvik, görevi ihmal, keyfi sebepler, çekememezlik, din, siyaset, idareten, eşkiyalık, asayiş bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, küfür, kız kaçırmak, sahtekarlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, şekavet, fetva emirlere karşı gelmek, fal bakmak, vergi ödememek, kaçakçılık, yasak işlerle uğraşmak, miras paylaşımında huzursuzluk çıkarmak, devleti zarara uğratmak gibi suçların karşılığı olarak sürgün veya kalebentlik cezası verilmekteydi.¹¹ Bu sürgün ve kalebentlik cezasının gerektiren suçlardan en çok işlenenini ise kamu düzenine karşı gelmedir.¹²

Eski çağlardan beri var olan sürgün, Osmanlı Devleti zamanında bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikleri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki ve belki de en çok kullanılanı mekan değiştirme yoluyla merkezden uzaklaştırmadır. Bu daha çok başkent İstanbul'dan yönetime muhalif olan etkili ve yetkili görevlilerin zararlı oldukları gerekçesiyle gönderilmesi; ikincisi ise köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri sabıkaları ve çeşitli yaramaz kişileri bu topluluktan uzaklaştırması; üçüncüsü de bir devlet politikası olarak yeni feth edilen yerlere Türk unsurunu yerleştirmek, iskan etmek, emniyeti sağlamak, araziye daha verimli kullanmak için bireysel veya toplu olarak gönderilmesidir. Bu üçüncü şık, diğerlerinden farklı olarak bireysel değil daha çok toplu olarak/topluluk halinde olmuştur.¹³ Yeni feth edilen bir memleketin Türkleştirilmesi veya herhangi bir mıntukanın emniyet ve imarı için iskan yapmak lazım gelince; devlet, icab eden yerlerin kadılarına sürgün hükümleri göndererek şu veya bu şartları hâiz olan adamı seçerek aileleriyle birlikte ihraç etmeyi emrederdi. Bundan sonra merkezden bu iş için gönderilen memurlar eldeki talimat mûcibince ve kadıların

¹¹ M.Çağatay Uluçay, bu dipnotun ait olduğu pragrafta sürgüne gönderilmeye sebep olan suçları sıralarken; bir şık olarak da Sebebi Zikredilmeyenler diye bir başlık açmıştır. Bu şıkta [Sebebi Zikredilmeyenler şikkına] bazı sürgüne gönderilen kimselerin, sürgün cezasını almasını gerektiren suçlarının, yani işledikleri suçun, sürgün evraklarına yazılmamış olanları dahil etmektedir. Bu durumdan bazı sürgünlerin neden sürgün edildiği, hangi suçu işlediği için sürgün cezasına çarptırıldığını sürgün evrakına yazılmadığını anlıyoruz. (Uluçay M.Çağatay, Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler-Belleten, Türk Tarih Kurumu, C:15, N:60, [Ekim-1951'den ayrı basım], Ankara-1951, s.531).

¹² Erim Neşe, Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Araştırmaları, C.4, 1984, s.84

¹³ a.g.e.s.81; "Bulunduğu yerde kâfi derecede toprak bulamayan nüfus fazlasını, veyahut çok verimsiz topraklar üzerinde çalışmakta olan köylülerden bir kısmını, vakit vakit çıkaracağı sürgün hükümleriyle daha verimli bölgelere nakil ve iskan etmekte büyük menfaatler bahis mevzuudur. Bu suretle devletin yeniden iskan edilip ziraate açılmış olan sahalarda ihdas edecek olan yeni zengin dirlikler sayesinde askeri kuvvetini arttırabileceği şüphesizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gelirini arttırmak maksadıyla ve eski bir idarecilik ananesinin tecrubesine dayanan basit ve pratik usullerle reyâyı en verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak maksadıyla yapılan tehcir ve iskanların yanında; yeni feth edilen harap bir memleketi şenlendirmek, askeri sevkıyatı ve erzak tedârikini kolaylaştıracak şekilde yollar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve seyahatî teşkilatlandırmak ve nihayet yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirilecek Türk ve Müslüman muhacirler ile siyasi ve askeri emniyeti sağlamak gibi gayeler ile de devletin sürgün usulüne sık sık müracaat ettiği görülmektedir." (Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:13, N:1-2, Ekim-1951/Temmuz-1952, s.57)

yardımıyla lazım gelen aileleri ayırıp icab eden yerlere sevk ederlerdi. Ayrılacak kimselerin adedi, o memleketin hükümet merkezince malum olan hane miktarına göre muayyen olan bir nispeti ve mesela onda birini teşkil etmekte idi. Gittikleri yerlerde bu muhacir kabilelerini, oraların büyük rütbeli memurları teslim alır ve imzalı defterlerini merkeze gönderirlerdi.¹⁴ Fakat bazı köy, kasaba halkı ise padişah veya padişahlardan aldıkları ferman veya fermanlardan dolayı bu sürgün göçünden muaf tutulmaktaydılar. Buna örnek olarak Rodos adası feth edildikten sonra oraya sürgün olarak gönderilecek halk seçilirken Ayalos kasabasının halkı II.Beyazıt ve Yavuz Selim'den aldıkları fermanın dolayısı sürgün göçten muaf tutulmuşlardır:

“İmparatorluk kurulurken bu usule(sürgüne) sık sık müracaat edildiğinin en büyük delili, bazı imtiyazlı büyük vakıf ve mülk sahiplerine, ağır hizmetlerle muvazzaf halka en eski zamanlardan beri verilmekte olan muâfiyetnâmelerde bu gibi reyânın devletin her türlü örfî ve fevkalade hizmetler, salgınlar ve müdahalelerle birlikte sürgünden de muaf olduklarının kaydedilmiş olmasıdır. Şu halde ihtiyaç hissedildiği zaman devlet, bu şekilde muâfiyetleri olmayan sahalardaki beylerin, mülk ve vakıf sahiplerinin idaresinde bulunan diğer bütün teb'ası üzerine asker, para, erzak, kereste, işçi, arabacı vb gibi mükellefiyetler vaz ettiği, lüzum hasıl oldukça, icab eden yerlere gidip yerleşmek, yani sürgün gitmek mükellefiyetini de emretmekte idi. Bütün diğer hizmetler gibi bu ağır hizmet ve fedakarlık da halktan muayyen usullere tevfiқан ve muayyen nispetler tahtında istenirdi. İcab edince her on haneden bir veya iki 'azeb' kürekçi vb nasıl isteniyorsa, her köy ve kasaba da büyüklüğüne göre, on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı. Bu hususta bir fikir vermek için zikredeceğimiz misaller arasında Rodos adasının fethini müteakip verilen sürgün emrinden bazı imtiyazlı köy ve kasabaların ve bu meyanda Ayalos kasabasının nasıl muaf tutulduğuna ait elimize geçen bir kaydı buraya derc edeceğiz. Bu kayda göre, ücra yerde ve deniz kenarında itiyatlı mahalde mütemekkin olduğu için bu kasaba halkının ellerinde [ulakdan, suhreden ve cerehurdan ve hisar yapmasından ve toğancıdan ve sekbandan ve azebten vesâir avâırız-ı divâniyeden] muaf olmaları için II.Beyazıt ve Yavuz Selim'den verilmiş sultan hükümleri bulunmaktadır. Bu sebeple Rodos için sürgün yazıldığı zaman bu kasaba halkı, bu husustaki imtiyazlarına binâen bu sürgünden af edilmişlerdi. Bu kayıttan iki mühim nokta istidlâl edilmektedir: 1) Rodos adası fetih edildiği zaman bu adanın imarı için de bir sürgün emredilmiştir. 2) Ve bu sürgün memleketin her yerinden, her kasabasından bir nispet tahtında olmayarak birkaç kişinin gönderilmesiyle yapılmıştır.”¹⁵

Osmanlı Devleti sürgün yaparken sadece yerleşik olan halkı değil, göçebe unsurları da sürgün etmemiştir:

“Aşıkpaşazâde, Oruç ve Neşrî tarihlerinin kaydettiğine göre, Saruhan'daki göçebelere bir kısmının Rumeli'ye geçirilmesi, Sultan Murat I zamanında vâki

¹⁴ Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:11, N:1-4, Ekim-1940/Temmuz-1950, s.547

¹⁵ a.g.e.s.546

olmuştu.O sırada vefat etmiş olan Lala Şahin Paşa yerine Rumeli Beylerbeyi olan Kara Timurtaş Paşa, Arnavutluk fethine ve diğer büyük askeri hareketlere başlamadan evvel Saruhan'daki Yörükleri sürüp Serez taraflarına yerleştirmeye memur edilmişti, o da bu emri yerine getirmişti.”¹⁶

Bazen padişahların şahsi düşüncelerine veya karşılaştıkları durumlara göre sürgün emri verdikleri de olmuştur:

“Ömer Lütfi Barkan'ın Aşıkpaşazade Tarihi'nden aktararak anlattığına göre Çelebi Sultan Mehmet 1418'de Çorum'da Timur istilasından arta kalma bir Tatar topluluğunun çadırlarını görüp beylerini yanına çağırınca beyin düğünde olduğunu söylerler.Tatarların sefer hizmetine katılmadığı gibi kendisine kulluk arz etmeye de gelmeyişi padişahı kızdırır.İleride daha da çoğalıp fesat çıkarabilecek bu halkın ülke dışına sürülmesini emreder. Tatarların, Rumeli'de Filibe yakınında yerleştirildiği yer sonradan Tatarpazarı adını alır.”¹⁷

Osmanlı Devleti'nin belirli bir sürgün politikasının olduğunu sürgün hadisesi gerçekleşirken takip edilecek güzergahların tespitinden de alıyoruz. Çok geniş topraklar üzerinde yapılan sürgün faaliyetlerinde hep belli güzergahlar kullanılmıştır. Deniz yoluyla yapılacak sürgünler için doğal olarak limanlar ve sahildeki kentler kullanılmıştır. Ege ve Marmara denizindeki adalara yapılacak sürgünler için çoğunlukla İstanbul ve Gelibolu limanlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kıbrıs fethedildiği zaman buraya Anadolu'dan yapılan sürgünler için Mersin limanını kullandığı bilinmektedir. Karayoluyla yapılan sürgünlerde ise sürgün bölgesinin yerine göre değişik yollar takip edilmiştir. Bunun yanında sürgünler için dönemin ulaşım araçları olan gemiler ve at arabalarını kullanıldığı görülmektedir. Bireysel sürgünler de ise farklı yollar kullanılmıştır. Kısacası coğrafi açıdan ulaşımı en müsait nakil şekli seçilmiştir.

Osmanlı zamanında sürgün veya kalebentlik cezası almış bir kişinin nasıl sürgün edildiğini M.Çağatay Uluçay şu cümlelerle ifade ediyor:

“Herhangi bir sebep dolayısıyla bir kimsenin cezalanması ve sürülmesi gerekiyorsa,o sürülecek kişinin mensup olduğu makam ulemâyı şeyh'ül-islam, askeri yeniçeri ağası, mülkiyeden olanı sadrazam veya kaimmakam paşa;makâm-ı muallâyâ arz eder. Uygun görülürse sürülmesine ferman çıkar.Sürülen herkes işinden atılır.Çok zaman da rütbesi alınır. Azline veya sürülmesine karar verilen zat İstanbul'da ise formalitenin tamamlanmasına kadar evinde veya tensip edilen yerde fermanını beklerdi. Eğer sürülecek zat taşrada ise ferman o zatın bulunduğu yer ile sürüleceği yer kadısına veya sürülecek zatla sürüleceği yer kadısına ve mübâşire yazılırdı. Bundan başka sürülecek yer kadısı ile çavuşbaşıya yahut da sürülecek mübâşire yazılırdı.Sürgün hükümleri,üslup ve ifade bakımından ilk

¹⁶ Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler,İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,C:13,N:1-2,Ekim-1951/Temmuz-1952,s.67

¹⁷ Ertop Konur, Sürgünde Osmanlılar,Sürgün Edebiyatı-Edebiyat Sürgünleri,[Yayına Hazırlayan:Feridun Andaç], Bağlam Yayınları,İstanbul-1996,s.247

zamanlardan I.Meşrutiyet'e kadar şeklini muhafaza etti.Sürgün hükümlerinde başta sürülen ve sürülecek yer kadılarının adları,kendi lakapları ile yazılır;sonra kimin sürüldüğü,neden sürüldüğü, sürgüne hangi çavuşla gideceği,çavuşun ödevleri ve getireceği belgeler, kadının ödevleri ve vereceği belgelerin neler olduğu yazılırdı.Hükümün son kısmına sürülme tarihi ile hükmün yazıldığı yer yazılırdı. Çavuşbaşı tarafından tayin edilen divân-ı hümâyün çavuşu veya gediklişi bu fermanla sürülecek adamı alır ve yerine götürürdü.Bu fermanlarda ise yalnız mübâşir diye hitap edilirdi. Divan çavuşları devlet ricâlinden birini sürgüne götürmeye memur edilince onun fermanını alarak başındaki sorgucu kavuşunun sağ tarafına takıp konağına gider ve sürgün edilecek zat, ânın sorgucunu yanında görünce işi anlar ve harem dairesine bile girmesine müsaade edilmeyerek beraberce kalkıp menfasına götürür ve orada menfinin sürgün kağıdını okutarak avdet ederdi. Sürgün,ister yeniden sürülsün,ister sürgünde iken sürgün yerini değiştirsin muhakkak menfasına çavuş vasıtasıyla giderdi.”¹⁸

Sürgün olayını araştıran bir kişi olarak sürgün hadisesinin en kötü taraflarından biri de hiç şüphesiz sürgüne gönderilen kişinin menfasındaki yaşam şartları ve sürgün müddeti boyunca yaptığı işler hakkında yeterli bilgi veya belge sahibi olamamaktadır. Maalesef bu yönde kayıtlar yok denecek kadar azdır. Sürgün cezası verilen kişi menfasına ulaştıktan sonra oranın kadısı barınmaları için kendilerine bir ev bulur.Gelen menfinin uygun bir yerde ikâmet ettirilmesi kadıların görevleri arasındadır.Sürgün cezasına çarptırılanlardan bazıları çoluk çocuğu ile sürülmektedir. Sürgünlerin suç işlememesi ve firar etmemesi için kadılar gerekli tedbirleri alırlar. Bunun yanında kadı, sürgünün af veya başka bir yere nakliyle ilgili bir emir gelmedikçe onları asla serbest bırakmazdı.Çünkü hükümlerde kesin bir dille bu emredilmiştir.

Sürgünlerin af edilmesi ile ilgili toplu bir af belgesi yoktur.¹⁹ Sürgünler, gittikleri yerlerde tımar ve zeâmet sistemine bağlanarak eski çevrelerinin zararlı etkilerinden koparılmış, devlet hizmetine yararlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bazı kimselere sürgün cezasının tekrar tekrar uygulanması onların buldukları ortamlara uyum sağlayamadığı anlamına gelse de işin aslında başka birkaç yönünün olma ihtimali daha güçlüdür. Bu yönlerden ilki kişinin aynı suçu mükerrer defa işlemesi,²⁰ ikincisi ise menfinin ısrarla merkezden uzaklaştırılmak istenmesi olabilir. Buna Namık Kemal iyi bir örnek teşkil eder. İsrarla merkezden uzaklaştırılmak istendiği için Kıbrıs başta olmak üzere bir çok adaya - sürgün veya görevli adına altında- sürgün olarak gönderilmiş hatta bu adaların birinde[Sakız]

¹⁸ Uluçay M. Çağatay,Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler-Belleten,Türk Tarih Kurumu,C:15,N:60, [Ekim-1951'den ayrı basım],Ankara-1951,s.532

¹⁹ Zaten toplu af belgesinin olmaması gayet doğaldır çünkü;Osmanlı döneminde toplu af sadece padişahların tahta yeni çıktıklarında(culus merasimi) veya II.Meşrutiyet ilan edildiğinde görülmüştür. Özellikle II.Meşrutiyet'in ilanından sonra sürgünde bulunan İttihat ve Terakki üyelerinin hemen hemen tamamına yakını [Dr.Abdullah Cevdet gibi birkaç kişi haricinde] geri dönmüştür.

²⁰ Ahmet Ferit(Tek),Refik Halit(Karay) bu gruba örnek teşkil edebilecek kişilerden bazılarıdır.

vefat etmiştir.²¹ Bununla birlikte sürgün olarak değil de bir yerde ikamete memur olanların gittikleri yerlerde bazı görevler üstlendikleri,hatta hayır ve vakıf hizmetleri yaptıkları hakkında bir kısım bilgiler vardır.²²

Osmanlı döneminde bir sürgünün menfilikten kurtulmasının üç yolu vardır bunlar; ya affedilecek,²³ ya sürgün yeri değiştirilecek,²⁴ ya ölecek veya öldürülecektir. Bir diğer dördüncü yolda bir çok sürgünün zaman zaman müracaat ettiği kaçmaktır. Fakat sürgün kişi menfi olarak bulunduğu yerden kaçtığına eğer yakalanırsa, sürgün müddeti iki katına çıkartılmaktadır. Yani bir yıl için sürgün edildiyse bu iki yıla artmaktadır. Kendisi de bir sürgün olan Ahmet Bedevi Kuran,sürgün hadisesini yaşayan insanlardan bazılarının, menfalarından döndükten sonra da zararlı alışkanlıklarına devam ettiklerine şahit olmuştur:

“Siyasi cürümlerden mahkum olup da kalelerde, mahpeslerde ve menfalarda bulunanlar da tahliye ve azad edilerek İstanbul’a dönmüşlerdi.²⁵ Bu zümrelerde de menfaat düşkünleri çoktu. Çünkü, politika ve mefkûre gibi şeylerle katiyen münasebetleri olmayanlardan da hapse veya nefiye mahkum edilmişler vardı.Binâenaleyh İttihad-ı Terakki, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyetlerinin merkez küşâdını müteakip hüviyetleri meçhul bazı mahpus ve menfa azatlıları tarafından bir de Fedakarân-ı Millet Cemiyeti kurulmuş, bu teşekkül Hukuk u Umumiye Gazetesi’ni neşre başlamıştı.Fakat bu cemiyet Yıldız Sarayı’ni tehdit ederek bir miktar para elde etmeye muvafık olmuştu.Kolaylıkla para tedariki yolu bulunduğu kanaat getiren kurucular şahsi menfaat düşüncesiyle şantajı itiyat haline sokmuşlardı.Hatta meşrutiyetin yüz karası olan bu küstahlar hükümeti tehdide ve bazı eski ricalden para sızdırma teşebbüsüne de koyulmuşlardı. Bu sebeple zaptiye nezaretince kurucuları tevkif edilmiş halkı izaç eden bu kurum dağıtılmıştı.”²⁶

Osmanlı Devleti’nin ayakta kaldığı zaman diliminde sürgün hadisesinin en çok görüldüğü dönem 19.yüzyılın ikinci yarısıdır.Konur Ertop, Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’ne yeni kurumlar kazandırırken yeni hukuk düzeni,yeni yasalar, yeni haklar getirdiği halde bu dönemde siyasal eyleme ve düşünce suçuna

²¹ Namık Kemal,1872 yılında İbret gazetesini çıkarmaya başladı. Daha sonra İbret gazetesi ‘devlet çıkarlarına ve genel ahlaka karşı tutumunda direndiği’ ileri sürülerek 4 aylığına kapatıldı ve Gelibolu mutasarrıflığı verilen Namık Kemal, merkezden uzaklaştırılmış oldu.Abdülaziz’in, daha sonra da Abdülhamit’in uyguladığı bu tür sürgün cezası, sakıncalı kimseleri gözden uzak yerlere hatta yurt dışına böyle sudan memuriyetlerle gönderme biçiminde uygulanmıştır. (Ertop Konur, Sürgünde Osmanlılar,Sürgün Edebiyatı-Edebiyat Sürgünleri,[Yayına Hazırlayan: Feridun Andaç],Bağlam Yayınları,İstanbul-1996,s.249).

²² Daşcıoğlu Kemal,Osmanlı’da Sürgün, Yeditepe Yayınları,İstanbul-2007,s.194

²³ Affedilmenin üç yolu vardır:

- Eşine,çocuklarına,yaşlılarına acımak.
- Halktan veya idarecilerden aflarını rica edilerek.
- Durumları düzelerek ve bir daha yapmayacaklarına söz vererek.

²⁴ Yer değiştirmenin üç yolu vardır:

- Ailevi ve sıhhi sebepler.
- Siyasi ve hissi sebepler.
- İhtilal çıkarmak veya idari işlerine karışmak.

²⁵ 24 Temmuz 1908’deki II.Meşrutiyet’in ilanı üzerine çıkan aftan dolayı.

²⁶ Kuran Ahmet Bedevi,Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,Çeltüt Matbaası,İstanbul-1957,s.113

uygulanan sürgün cezasıyla daha sık karşılaştığımı ifade ediyor.²⁷ Demir Özlü de bu durumu, Osmanlı'nın Batı'dan teknik anlamda geri kalmasına ve yeni yetişen gençlerin Avrupa'yı sıkı takip eden birer aydın olmasına bağlıyor:

“Osmanlı İmparatorluğu 17.Yüzyıldan sonra,Batı'nın teknik üstünlüğünü önce savaş alanlarında duymaya başladıktan sonra modernleşme zorunluluğu 18.Yüzyılın sonunda yaşamsal bir gereksinme haline geldi. Türkiye'de 19.Yüzyıldan başlayarak bu modernleşme gereksinimine bağlı olarak yeni aydın tipi doğmuştur. Daha önceki aydın medreseden gelen aydın ile tekkeden gelen aydındır. Medreseden gelen aydına ulema deniliyordu. Ulema dinsel eğitim görüyor devletin iktidar yapısının ideolojik kanadını oluşturmak üzere yetiştiriliyordu. Kendine öğretilen doğmalardan kuşku duymaması gereken,merkezi iktidarın dinsel düşünceleriyle iç içe görünen ideolojisinin taşıyıcısı oluyordu. Ama bu kurumlardan yetişen veya buna benzer şekilde Batılılaşmak için açılan okullarda yetişen aydın tipi ise zaman içerisinde bilinen aydın tipinin tam tersi bir şekilde yetişmeye başladı. Kendine öğretilen doğmaları tartışan, sorgulayan hatta Avrupa yayın ve basınına takip eden bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır yeni Osmanlı aydını. Bu aydınlanma tipi aydını da diyebileceğimiz bu aydın, ilk öce Osmanlı'nın Batı'ya açılan yüzü olan askeri mektepler,mühendis okulları ve tıbbiyede kendisini gösterir.Bu aydın tipidir aynı zamanda ilk teşkilatlanacak olan yadın tipi. Teşkilatı kurduktan sonra yönetim tarafından sıkı takibe alınacak ve yönetimi rahatsız edeceğine inanıldığından dolayı Anadolu içlerine,Afrika Yarımadası'na veya Arap Yarımadası'na sürülecek olan aydın da bu aydındır.Onun içindir ki bu aydın tipinin ilk prototipi olan ve hatta ileride kendisinden sonra gelecek olan kendisi gibi düşünen aydınları yetiştirecek, etkileyecek olan kişi olan Namık Kemal bu düşünce ve faaliyetlerinden dolayı kimi zaman resmi olarak, kimi zaman da resmi devlet görevlendirmesiyle İstanbul'dan uzaklaştırılacaktır.”²⁸

Böylece Batılılaşma sürecindeki Osmanlı aydınının ilk tipik örneğidir bu sürgün hadisesi. Namık Kemal ve arkadaşları sadece yakın adalara sürgün edilmekle kalmırlar aynı zamanda bazen yurt dışına kaçarak faaliyetlerini orada da devam ettirirler. Gazete çıkarırlar, dernek kurarlar ve mevcut rejime karşı ellerinden gelen bütün çabayı harcarlar. Bu ilk sürgün dalgasında kurulan derneğin adı Yeni Osmanlılardır.İkinci sürgün dalgası ise bu birincinin devamı olan adına Jön Türk denilen ve vatanına hizmet etmek için zindan yerine gönüllü veya zorunlu olarak yurt dışına kaçmak/gitmek zorunda kalanların grubudur. Bütün bu ilk ve ikinci sürgün dalgası sonucunda çalışmalar başarıya ulaşmış ve II.Meşrutiyet ilan edilmiştir. 1908 Meşrutiyeti'yle Avrupa ve Afrika ile Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinde sürgünde bulunan Yeni Osmanlılar veya diğer adıyla Jön

²⁷ Ertop Konur, Sürgünde Osmanlılar,Sürgün Edebiyatı-Edebiyat Sürgünleri, [Yayına Hazırlayan:Feridun Andaç], Bağlam Yayınları,İstanbul-1996,s.248

²⁸ Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun edebiyatında veya kelime lügatında, sürgün, menfa, menfi, icla, mütebâidin alışık olunan ve kullanılan kelimelerdir.(Özlü Demir,Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı,Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991, N:33, s.134).

Türkler anavatanına döndüler.²⁹ Fakat 1918 yılında İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine Meclis-i Mebbusan basıldı ve bir çok aydın tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne alındıktan sonra Malta adasındaki Polverista kampına sürgüne gönderildiler.Ta ki 1921 yılında İngiliz esirlerle yapılan mübadeleye kadar Malta'da kalmak zorunda kaldılar.³⁰

Sürgün hadisesinin en çok görüldüğü 19.Yüzyılın son çeyreğinde padişah olan II.Abdülhamit'in de -1908'deki II.Meşrutiyet'in ilanına kadar olan dönemden çok sürgün yapan padişah olarak karşımıza çıkması da doğal karşılanmalıdır:

“Abdülhamit'in sürgün siyaseti bir ölçüye kadar amacına ulaşmış,İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki örgütünün çökertilmesinde ve muhalefetin İstanbul'dan uzaklaştırılmasında etkili olmuştur. Sürgüne gönderilen çok sayıdaki siyasi en azından bir süre için hareketten uzak kalmıştır. Ancak bunların bir kısmı sürgünde buldukları yerlerden kaçarak Jön Türklerle birleşmiş, bir kısmı da siyasi etkinliklerini buldukları yerlere taşıyarak oralarda yeni şubeler kurulmasını sağlamıştır.”³¹

Genel olarak bu yönüyle sürgün siyaseti, II.Abdülhamit'in lehine sonuçlanmıştır. Prens Sabahattin'e göre II.Abdülhamit; İstanbul'daki okullarda ve fakültelerde çağdaş bir eğitim gören binlerce genci sürgün ederek istemeden özgürlük davasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Çünkü bu sürgünler imparatorluğun en ücra köşelerine kadar ilerleme davasının havariliğini yapmıştır. Siyasal sürgünler sayesinde kırsal kesim de kentlerle birlikte çağdaş düşüncelerle tanışmaya başlamıştı.³²

II.Abdülhamit zamanında sürgüne gönderilen kişilere baktığımızda asker ve doktor kesimin çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. İlknur Haydaroğlu bu durumu görevlendirilen hafiye teşkilatı mensuplarının çoğunlukla doktor ve asker menşeli oluşlarına bağlamaktadır.³³

²⁹ Dirin İlyas,sürgünden dönen İttihat ve Terakki mensuplarının iktidarı ele alınca II.Abdülhamit'in kendilerine yaptıklarının aynısını ilk önce II.Abdülhamit'e daha sonra da muhaliflerine yaptıklarını ifade ediyor: “31 Mart vakasının akabinde II.Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin güçlü bir şekilde iktidarı ele geçirmesiyle neticelenir. Evvela,sürgüne bir ihtiyat tedbiri olarak sıkça başvuran II.Abdülhamit Selanik'e sürgüne gönderilir.Artık Türk aydını için İttihat ve Terakki'nin 1912'de askeri bir diktatörlüğe yönelmesinden 1918'de İstanbul'un işgaline kadar süren yeni bir sürgün dönemi başlar. Meşrutiyet yanlısı ve özgürlüğün savunucusu oldukları gerekçesiyle sürekli sürgün cezasına maruz kalan İttihatçılar, 1910'lu yıllarda ise muhalifleri[Hürriyet ve İhtilaf Fırkası mensuplarını] sürgüne göndermeye başlarlar.” (Dirin İlyas, Sürgün Üzerine Hatıra,Deneme, İnceleme, Araştırma Kitapları,Ada Dergisi,Yaz-2004, N:2, s.60;Ağababa Ali Fahri, [Haz:Ali Buğra,Mehmet Kuzu], Şeref Kurbanları,Çatı Yayınları, İstanbul-2007, s.20)

³⁰ Özlü Demir,Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı,Argos Mecmuası, İstanbul,Mayıs-1991,N:33,s.133

³¹ Altun Mehmet, Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer,Toplumsal Tarih,Mayıs-2004,N:125, s.29; II.Abdülhamit sürgün konusunda o kadar ön plandadır ki; Mithat Paşa ve daha bir çok padişah aleyhtarı II.Abdülhamit'e ait İstanbul Vapuru ve İzzetin Yatı ile sürgüne gönderilmiştir.(Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.267).

³²Altun Mehmet, Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer,Toplumsal Tarih,Mayıs-2004,N:125, s.28

³³ Haydaroğlu İlknur,II.Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale,(II.Kısım), Tarih Araştırmaları Dergisi,C.XIX,N:30,s.135; (Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri

II.Abdülhamit, bireysel/ferdi sürgünler yaptığı gibi toplu sürgünler de yapmıştır. Onun saltanatı boyunca giriştiği en büyük sürgün hadisesi, tarihe Şeref Kurbanları adıyla da geçmiş olan sürgün olayıdır.³⁴ İttihat ve Terakki Partisi'nin 1896 yılındaki başarısız darbe girişiminden sonra II.Abdülhamit, kendisini garanti altına almak için bir yıl sonra 1897 yılında büyük bir sürgün faaliyeti için harekete geçmiştir. 1896 yılında aldığı darbeden sonra kendisi toparlamaya çalışan İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul şubesini sıkı ve yakın takibe alması neticesinde, büyük bir ipucu ele geçirince tutuklama operasyonu başlatılmıştır. 1897 yılında İttihat ve Terakki ile ilgisi görülen 324 tanesi öğrenci toplam 630 kişi tutuklanıp göz altına alınmıştır. Toplanan bu kişiler Taşkışla Divan-ı Harbi³⁵ tarafından yargılandıktan sonra, içlerinden suçlu bulunan 78 kişi, 8 Eylül 1897 günü -büyük bir çoğunluğu tıbbiye öğrencisi veya hekim olan bu kişiler- Şeref vapuruna bindirilerek Fizan'a gönderildi.³⁶ 15 Eylül 1897 tarihinde Trablusgarp'a indiklerinde gidecekleri yer Fizan olduğu halde vali Namık Paşa'nın yardımcılarıyla Trablusgarp'a kaldılar. Trablus zaten bir sürgün şehri olduğundan buraya gelen sürgünler, ailelerinin de getirirler ve ailecek burada yaşamaya devam ederlerdi. Bu Trablusgarp/Şeref Kurbanları sürgünlerden biri olan Ahmet Cevat[Emre], burada okul ve kütüphane açtıklarını hatta açtıkları okulun içinde sinema dahi bulunduğunu ifade etmektedir.³⁷

Sina Akşin, II.Abdülhamit'in kendisinin devirmek hatta öldürmek isteyenlere karşı bu tutumunu 'bugünün bazı müstebit Doğulu hükümdarlarıyla karşılaştırılınca hayli yumuşak' bulunduğunu söyler. Akşin'e göre Abdülhamit'in bu

ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.263'den alıntı).

³⁴ "Askeriye, tıbbiye ve diğer devlete bağlı kurum ve kuruluşlar ile sivil meslek mensupları arasında oluşabilecek muhalefet üyeleri ise Divan-ı Harp Mahkemeleri vasıtasıyla susturulmaya çalışılmıştır.1897 senesinde Yunan Harbi devam ederken Taşkışla'da kurulan Divan-ı Harbi Örfiye, muhalifleri vatana ihanetten yargılanacak derecede ileri gitmişti. 1897 senesi ilkbahar ve yaz aylarında evlerinden,mekteplerinden ve dersanelerinden toplanan asker,başıbozuk,âlim ve cahil bir çok kimse Taşkışla'da kurulan Divan-ı Harp Mahkemesi'nde tutuklanarak Bab-ı Zaptiye,Merkez Kumandanlığı,Saray Zindanları ve Taşkışla'da bulunan kötü şartlardaki hapisanelere tıkkılarak hapsedilmişlerdi. Mahkemelerde askeri okul öğrencileri ve subaylardan gizli örgüt kurmakla suçlanan 78-81 kişi çeşitli cezalara çarptırıldılar.8 Eylül 1897 yılında İstanbul'dan Şeref Vapuru ile Trablus'a gönderilen bu kişiler Şeref Kurbanları adı ile tarihe geçmişlerdi."(Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.264).

³⁵ "Divan-ı Harp Mahkemesi'nde bulunan Merkez Kumandanı Saadettin Paşa, Zaptiye Nazırı Şefik Paşa,Kabasakal Mehmet Paşa,Arap İzzet, Kamil Bey,Mekâtib-i Askeriye Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa,Zeki ve Rıza Paşalar ve Divan-ı Harbi Reisi Reşid Paşa mevcut durumu olduğundan kötü göstermek suretiyle padişahı yanıltıcı bilgiler vererek bir çok masumun tutuklanmasına sebep olmuşlardır.Padişahın kendine yönelik muhalefet girişimlerini ortaya çıkaranlara karşı sergilediği tutum ve terfiler nedeniyle yetkili şahıslar gereksiz reaksiyonlar ile bu fırsatlardan istifade etmeye çalışmaktaydılar.Suçlu ya da suçsuz ne denli çok padişah muhalifi tutuklanır ve cezalandırılır ise mevki ve rütbe de o denli güçlenir anlayışı halkın idareye karşı olan güvenini zayıflatmaktaydı."(Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.265).

³⁶ Bu olayla ilgili olarak özellikle Taşkışla ve Beyoğlu Mahkemeleri Reisleri zan altında tutulan isimler olmuşlardır. (Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.268).

³⁷ Altun Mehmet, Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer,Toplumsal Tarih,Mayıs-2004,N:125, s.29

olaylardaki yumuşaklığının nedeni,büyük olasılıkla Ermeni olaylarından ötürü sarsılmış olan uluslar arası nüfuzunu daha fazla sarsmaktan korkmasıydı. Ayrıca Meşrutiyet'in geri gelme olasılığına karşı,kendisine yumuşak bir zemin hazırlamaya çalışıyor da olabilirdi. Dolayısıyla böyle davranmasının sebebi ihtiyattan ibaretti. Yoksa Mithat ve Mahmut Celaleddin Paşaları Taif'te boğdurması, Abdülhamit'in gerek gördüğünde bu yollara başvurmaktan çekinmediğini gösteriyordu.³⁸

Osmanlı Devleti, sürgün yeri olarak bu çalışmanın sonunda da isimlerini vereceğimiz pek çok toprak parçasını kullanmıştır.Bunlar o zaman ülke sınırları içinde yer alan fakat bugün bir kısmı müstakil ülke konumunda bulunan yerler olabildiği gibi bazı adalar ve vilayetler de sürgün yeri olarak tercih edilmiştir.Tabi bu sürgün mekanı olarak seçilen bu yerlerin hepsinin bir tek ortak özelliği mevcuttur o da ; merkezden olabildiğince uzak beldeler olmasıdır. Fakat uzaklığın yanında sürgün yerlerini birbirinden ayıran bir diğer özellikte yaşam şartlarıdır. Mesela bir Manisa vilayeti ile Rodos,Akka aynı konumda olmadığı gibi Afrika kıyıları hatta Afrika'nın iç kısımları ise bu mekanlardan en kötü olan yerlerdir. Çünkü buraya gönderilen menfinin geldiği yerin-ki burası genellikle İstanbul'dur-yaşam koşulları, özellikle iklimi, kişi üzerinde birinci derecede etken konumda olduğundan çok önemlidir. Şıpkı kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa'yı bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.

Süleyman Hüsnü Paşa,1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordusunun yenilgisinden sorumlu tutularak yargılandı ve rütbeleri alınarak 1878 yılında Bağdat'a sürgün edildi. Bağdat'ın iklimine alışamadığına dair doktorlardan raporlar almasına ve bu raporları saraya göndermesine rağmen sürgün yeri değiştirilmedi. Bir daha İstanbul'a dönmeden iklimine alışamadığı Bağdat'ta 14 yıl kaldıktan sonra vefat etti.İşte bu örnekte de görüleceği üzere sürgüne gönderilecek menfinin gideceği yer bundan dolayı çok önem arz etmektedir. Bu gönderilecek yer de işlenen suça veya suçun tekrarına göre değişmektedir. Hatta daha önceki pragraflarda bahsettiğimiz gibi bazı İttihat ve Terakki mensupları için sürgüne gönderilen yer onlara daha iyi çalışma imkanı sağlamıştır.Bu duruma örnek olarak Dr.Abdullah Cevdet'in de içinde bulunduğu Şeref Vapuru kurbanlarını verebiliriz.³⁹ Dr. Abdullah Cevdet⁴⁰ sürgün olarak gönderildiği Trablusgarp'ta daha rahat çalışma imkanı bulduğu gibi Yusuf Akçura ve Ahmet

³⁸ Akşin Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki,Ankara,İmge Kitabevi,1998,s.38[Alıntı yapılan kaynak: Ağababa Ali Fahri, [Haz:Ali Buğra,Mehmet Kuzu], Şeref Kurbanları,Çatı Yayınları, İstanbul-2007,s.169]

³⁹“Şirket-i Hayriyye'ye ait vapur listesinde 1853-1910 yılları arasında Şeref Vapuru'na rastlanılmamıştır.” Tütel Eser, Şirket-i Hayriye,Tarih ve Toplum, N:125,s.34(Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.268'den alıntı).

⁴⁰ “Trablusgarp'a gelir gelmez,İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin -Trablusgarp fevkalade kumandanı Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey tarafından kurulan -yedi numaralı grubunda çalışmaya başladığını görüyoruz. Abdullah Cevdet buradaki faaliyetleri sonucunda vali ve birkaç memur müstesna mülki ve askeri bütün erkan ve zabitânın orada neşrine devam ettiği hürriyet dinini kabul ettiklerini belirtiyor.” (Hanioglu M.Şükrü, Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi,Üçdal Neşriyat, İstanbul-1981,s.30)

Ferit [Tek] de Trablusgarp fevkalade kumandanı Recep Paşa'nın ve yaveri Şevket Bey'in yardımlarıyla Malta üzerinden Paris'e kaçarlar.⁴¹

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki mensupları, kendilerine muhalefet eden Hürriyet ve İhtilaf Fırkası mensuplarını başta Sinop olmak üzere Ankara,Bilecik ve Çorum'a sürgüne gönderdiler. Demir Özlü'ye göre Osmanlı'nın sürgün cezalarında en çok kullandığı coğrafya, devletin Güney sınırları içinde kalan yerlerdi:

“Sürgün cezası Osmanlı otokrasisinin siyasi nedenlerle en çok kullandığı cezalardan biriydi. O zaman Asya,Avrupa ve Afrika'nın birleştiği bir coğrafya bölgesinde epeyce yaygın topraklarda bulunan bu imparatorluk, siyasi sürgünleri ülke dışına değil,fakat ülke içinde uzak yerlere gönderiyordu. Bu yer Karadeniz kıyılarında değilse de, Anadolu'nun içleri, çoğunlukla da Arap Yarımadası'nda ya da Kuzey Afrika'da oluyordu.”⁴²

Hiç şüphesiz bu Garp Ocakları adıyla da bilinen ve Demir Özlü'nün de ifade ettiği gibi Osmanlı'nın güneyinde kalan yerler, sürgünler için en korkulacak yerlerdi. Gerek yaşam tarzları, gerek sıcaklık gerekse mesafe bakımından bütün sürgünlerin gitmek istemedikleri gitseler de bir yolunu bulup kaçmak için fırsat kolladıkları yerlerdi. Bu yerlerden biri olan Trablusgarp/Fizan⁴³ denen yeri Mehmet Altun şu cümlelerle anlatıyor:

“Dilimizde iraklığı,uzaklığı ifade eden Fizan sözcüğünü,genellikle coğrafi olarak nereyi tarif ettiğini bilmeden kullanırız. Gerçektende Fizan, dünyanın en irak,ulaşılması en güç ve en izole yerlerinden biridir. Burası, saltanatının her anını darbe korkusu içinde geçiren sultan Hamit için düşmanlarını tecrit edebileceği en ideal yerdir.Fizan(Arapça Fezzan) 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde en korkulan sürgün yeri idi. Burası,bugün Libya olarak anılan eski Trablusgarp vilayetinde, kıyıda yaklaşık 600 km içeride, Sahra-yı Kebir denilen Sahra çölünün Doğu kısmında yer alan vahalar topluluğuydu. Bölge,Kuzey'de ve Güney'de dağlarla, Doğu'da Libya çölüyle ve Batı'da Sahra'nın uçsuz bucaksız çölleriyle çevrilmiş doğal bir tecrit alanıydı.Anadolu'nun yaklaşık dörtte üçü büyüklüğündeki topraklar hemen bütünüyle çöllerle kaplıydı. Bölgedeki yeğane yaşam alanları yeraltı su tabakasının satha yaklaştığı çukurluklar ve vadilerdi. Fizan, bu gibi

⁴¹ Emre Ahmet Cevat, İki Neslin Tarihi,s.73; “1899 yılında Yusuf Akçura ile iki arkadaşı Ahmet Ferit ve Zühtü ile anlaşarak binbaşı Şevki Bey'in yardımı ile Tunus'a kaçarlar ve tahsillerine devam edebilmek için Avrupa'ya geçerek aynı yıl Paris'e ulaşırlar.”(Temir Ahmet,Yusuf Akçura, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1987,s.28).

⁴²Özlü Demir,Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı,Argos Mecmuası, İstanbul,Mayıs-1991,N:33,s.133

⁴³ Fizan,Hicri 1301(Miladi 1883-1884) tarihli Trablusgarp salnamesinde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu adamlar susuzluğa ve açlığa beşer tabiatının dayanabileceğinden ziyade katlanırlar denilse câizdir. Çünkü on günlük yola gidecek olanlar hareketlerinden hemen önce on günlük yemeği ve bolca suyu kendilerine mahsus bir iştah ve kabiliyetle bir oturuşta yiyip yola revân olurlar. Yedi, sekiz gün sonra da ellerine yemek ve su gelmemekle sıkılmaları takdirinde rakib oldukları(bindikleri) devenin birer damarından çıkardıkları biraz kanı ve devenin birini kesip em'asını(bağırsaklarını) sıkılamakla biriktirdikleri mayii içmekle kefâf-ı nefis edip muhafaza-i hayat edebildiklerinin vukuu çöktür ve develeri dahi kendileri gibi mütehammildir.(Altun Mehmet, Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer,Toplumsal Tarih, Mayıs-2004,N:125, s.25)

yerlerde görülen ender vahalar dışında insanoğluna yaşama şansı vermeyen sert ve acımasız bir karaktere sahipti. Bir mutasarrıflık olarak Fizan'ın bağlı olduğu Trablusgarp, Tunus ve Cezayir ile birlikte Osmanlıların Garp Ocakları⁴⁴ arasında yer alıyordu. 19.Yüzyıla kadar geleneksel olarak Trablusgarp bir eyalet, Fizan da bu eyalete bağlı bir sancaktı. 1842'de yapılan bir düzenleme ile Fizan önce kaza haline getirildiyse de 1866'da Trablusgarp'ın yeni idari yapılanmaya uygun olarak vilayet ilan edilmesinden sonra yeniden onun beş sancağından biri oldu. Sancak merkezi 19.Yüzyılın ikinci yarısında nüfusu 5.000'e ulaşan Murzuk'tu. Murzuk'ta olduğu gibi Fizan'daki diğer vahalarda da (Sebha, Tarbu, Barak, Cemre, Senmu, Godua, Traghen, Tasavah, Evbari, Tmessa, Ümmü'l-Abid, Temenhint) hayat hem içme hem de sulama suyunun temin edildiği kuyulara bağlıydı. Yeraltı suları yaşamın kaynağıydı. Yerüstü suları ise yok denecek kadar azdı. Yağmur, Fizan'da bilinmeyen bir şeydi. Bölgedeki yiyecek kaynakları da en az su kaynakları kadar kısıtlıydı. Fizan, 19.Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin sahraya açılan kapı olarak elde ettiği önemine rağmen asıl ününü, jeopolitik konumundan dolayı değil, onu açık bir hava hapisanesi haline getiren ideal sürgün yeri özellikleriyle kazandı. Trablusgarp eskiden beri hem siyasi suçlular hem de merkezden uzaklaştırılmak istenen devlet görevlileri için ideal bir sürgün yeri idi. Trablusgarp zaten öteden beri sürgün şehriydi. Buraya yollananların çoğu ailelerini de getirmişler, iş gücü sahibi olmuşlar kentin Mızran ve Ricardo adlı iki büyük caddesinde sağlıklı sollu sürgün mahalleri kurmuşlardı. II.Meşrutiyet'in ilanına kadar Trablusgarp sürgünlerle ilerlemiş, büyük bir şehir haline gelmişti. Fizan'ı vilayetin merkezi olan Tarblusgarp'a ve diğer bölgelere bağlayan yeğane ulaşım aracı, deve kervanlarıydı. Aslında Kuzey'den Güney'e-kum çölleri dışında- hiçbir önemli doğal engel bulunmamasına karşın, arabaların işleyebileceği bir yol yoktu. Demiryolu mevcut değildi. Akdeniz sahilinden Fizan'a ulaşmaya çalışan bir kişi deve sırtında 30 ile 45 gün süren bir yolculuğu göze almak zorundaydı. Güney'de Sudan tarafında ise bu süre iki katına yakındı. Üstelik kervan yolları üzerinde kuyulardan ve karayollarından oluşan düzgün bir menzil teşkilatı da yoktu. Güvenlik endişesi, kıyı bölgesi ile Fizan arasında mal akışını sağlayacak bir üretim fazlası olmaması nedeniyle zaten yüksek kazançlar elde edemeyen yerel tüccarları daha da isteksiz hale getiriyordu. Bölgedeki tek ticari aktivite Afrika'nın iç kesimlerinden Trablusgarp ve Bingazi gibi uluslararası limanlara mal taşıyan büyük kervanların transit geçişinden ibaretti. Bu durum diğer bakımlardan olduğu gibi, ticari olarak da Fizan'ı tecrit edilmiş bir bölge haline getiriyordu. Vilayet(Fizan) İstanbul tarafından atanan Müşir rütbesinden paşalar tarafından yönetiliyordu. Osmanlı ülkesinin bu ücra köşesine atanmak yöneticiler için de bir tür sürgün anlamına geldiğinden valiler; halkın refahını artıracak planlar yapmak yerine bir an evvel ceplerini doldurmayı amaçlıyor, bu unutulmuş topraklara sürülmüş olmanın acısını

⁴⁴Garp Ocakları: Osmanlıların Cezayir'e ayak bastıkları 16.Yüzyıl başından, Tunus ve Cezayir'in Fransızların işgaline uğradığı 19.Yüzyıl ortalarına kadar, Kuzey Afrika'da üç özerk eyalete (Trablusgarp, Tunus, Cezayir) verilen ortak addır. Bunların özel yönetim biçimleri vardı.

çıkarmaya bakıyorlardı.Fizan'ın bir sürgün yeri olarak kullanılmasına II.Abdülhamit'ten önce başlanmıştı. Ancak burası asıl ününü onun zamanında edindi.Tahttan indirilme korkusunu paronoyakça bir saplantı haline getiren Sultan Abdülhamit, çareyi en tehlikeli düşmanlarını zehirlerini saçamayacakları,saçsalar bile etkili olamayacakları en emniyetli yer olan Fizan'a sürmekle buldu.Genel olarak Trablusgarp, özellikle de Fizan,onun bir sürgün yerinden beklediği tüm koşulları mükemmel karşılayan bir yerdi. Trablusgarp ile İstanbul arasındaki bağlantı sadece denizyolu ile karşılanabiliyordu ve ayda birkaç taneyi geçmeyen İdare-i Mahsusa seferiyle sınırlıydı. Fizan ise Trablusgarp'tan en az 30 günlük bir mesafedeydi. Sadece yerlilerin oturduğu bu irak vahalar,tehlikeli beyinler için ideal bir tecrid yeri idi. Burada ne kışkırtıcı gazeteler,ne tahrikçi arkadaşlar ne de Avrupa'daki Jön Türklerin sahip olduğu imkanlar vardı. Burası zararlı düşüncelerin ve tehlikeli planların hükmünü kaybettiği bir yerdi.”⁴⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 18.Yüzyıla ait Divan-ı Hümâyün tarafından verilen kalebentlik ve sürgün cezalarının yer aldığı 44 tane defter bulunmaktadır.Bu 44 defterden ayrı olarak bulunan kalebentlik defterlerden biri de Kamil Kepeci 678 isimli defterdir. Bu defter 1703-1711 yılları arasında kapsamaktadır. Kamil Kepeci 678 isimli defterde 445 tane hüküm vardır. Bu verilen hükümlerden 168'i kalebentlik,277'si sürgünle ilgilidir. Bu sürgünlerden 17 tanesi Bozcaada,7 tanesi Limni,10 Tanesi Bursa'ya gönderilmiştir.⁴⁶

Kısacası Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde daha çok yeni fetih yapılan yerlere imar,iskan ve güvenlik politikası gereğince Müslim veya gayr-i Müslim halkın yerleştirilmesi olarak başlayan sürgün; zaman içinde ve özellikle 19.yüzyılda bir ceza ve muhalifleri sindirme politikası olarak kullanılan,başvurulan bir devlet politikası haline gelmiştir.

Bu incelemelerimizden sonra Osmanlı Devleti zamanında en çok sürgün gönderilen menfalar; Adana, Akka,Ankara,Antalya, Ayaş,Ayranoz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozcaada, Bursa, Çankırı,Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır,Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İznik, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Malta, Manisa, Maraş, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniye, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Tire, Trablusgarp, Trabzon, Yemen olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁵Altun Mehmet,Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer, Toplumsal Tarih,Mayıs-2004,N:125,s.26-29;“1894-1896 senelerinde tutuklanan rejim aleyhtarları çeşitli cezalarla yargılandıktan sonra cezaları sürgüne çevrilerek memleketin en uzak köşelerine sürgüne edilmişlerdir. Mesela, Dersaadet'te meydana gelen rejim aleyhtarları gösterilerden olan 1896 tarihli Ermeni Kalkışması'nda Galata ve Beyoğlu'nda geniş çaplı yağma ve tahribat hareketleri meydana gelmiştir. Bu tarihlerde meydana gelen hasarın tespiti neticesinde 5.000 kadar insanın olay esnasında öldüğü devrin bazı gazetelerinde bahis edilmiştir.Bu türden hadiselerle iştirak ettiği bahanesiyle mahkemelerde yargılanan bir çok zabıt, memur ve öğrenci tutuklanarak Trablusgarp'a sürgün edilmişlerdir.”(Erişir Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr.Günay Çağlar Özel Sayısı, C.III, S:2, s.267).

⁴⁶ Erim Neşe,Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Araştırmaları,C.4,1984,s.82

KAYNAKLAR:

- Ağababa Ali Fahri, [Haz:Ali Buğra,Mehmet Kuzu], Şeref Kurbanları, Çatı Yayınları, İstanbul-2007,s.20
- Akşin Sina,Jön Türkler ve İttihat Terakki,Ankara,İmge Kitabevi, 1998,s.38
- Altun Mehmet,Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri Fizan Denen Şu Yer, Toplumsal Tarih, Mayıs-2004,N:125,s.29
- Andaç Feridun,Sürgün Edebiyatı-Edebiyat Sürgünleri,Bağlam Yayınları, İstanbul-1996, s.247
- Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler,İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:11,N:1-4,Ekim-1940/ Temmuz-1950,s.547
- Barkan Ömer Lütfi,Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler,İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C:13,N:1-2,Ekim-1951/ Temmuz-1952,s.63
- Bekir Fahri,Mısır'da Jönler,Birinci Baskı,İstanbul-1910 / İkinci Baskı "Jönler" adıyla İstanbul-1985
- Daşcıoğlu Kemal, Osmanlı'da Sürgün, Yeditepe Yayınları, İstanbul-2007, s.17
- Dirin İlyas,Sürgün Üzerine Hatıra,Deneme, İnceleme, Araştırma Kitapları, Ada Dergisi, Yaz-2004, N:2, s.60
- Doğan Mehmet H,Sürgündeki Dil,Varlık,Nisan-1994,N:1039,s.2
- Emre Ahmet Cevat,İki Neslin Tarihi,Hilmi Kitabevi,Nurgök Matbaası, İstanbul-1960, s.73
- Erim Neşe,Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Araştırmaları, C.4, 1984,s.84
- Erler Mehmet Yavuz, Ya Vatan Ya Sürgün, T.C,Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü,Atatürk Dergisi, Doç.Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı,C.III,S:2,Temmuz-2002,s.263
- Hanioğlu M.Şükrü,vBir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul-1981
- Haydaroğlu İlknur,II.Abdülhamit'in Hafiyeye Teşkilatı Hakkında Bir Risale, (II.Kısım), Tarih Araştırmaları Dergisi,C.XIX,N:30,Ankara-1998, s.135
- Kuran Ahmet Bedevi,Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,Çeltüt Matbaası, İstanbul-1957,s.113
- Özlu Demir,Türk Edebiyatında Birkaç Sürgün Romanı,Argos Mecmuası, İstanbul, Mayıs-1991,N:33,s.136.

Temir Ahmet, Yusuf Akçura, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara-1987, s.28

Tütel Eser, Şirket-i Hayriye, Tarih ve Toplum, Mayıs-1994, N:125, s.34

Uluçay M. Çağatay, Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler-Belleten, Türk Tarih Kurumu, C:15, N:60, [Ekim-1951'den ayrı basım], Ankara-1951, s.532